

van het werk van de eerste kan worden gezien, en als een veelbelovende opmaat voor dat van de laatste.

Rein Nauta

Eelde

Bosgraaf, Emke, (2009), *Gebroken wil, verstorven vlees. Een historisch-psychologische studie over versterven in het Nederlandse kloosterleven (1950 – 1970)*, Groningen, pp. 342, ISBN 9789036740265, (diss. Rijksuniversiteit Groningen).

Een van huis uit protestantse theologiestudent (“ik zou me nu eerder als agnost bestempelen” p. 13) die zich verdiept in ascetische praktijken in het recente verleden van het katholieke kloosterleven: een merkwaardige combinatie! Het wordt nog spannender als men bedenkt dat die praktijken geen centrale rol speelden in dat kloosterleven. ‘Versterven’ heeft hier niet de moderne betekenis van ‘iemand laten sterven door hem niet meer te voeden’, maar het vrijwillig je (lichamelijk) iets ontzeggen.

De studie bestaat uit een historisch onderzoek via gerichte bronnenstudie (vooral tijdschriften voor kloosterlingen) en mondelinge interviews met kloosterlingen die deze praktijken hadden meegemaakt. Omdat die praktijken rond 1950-1960 verdwenen zijn, ging het om interviews met oude en zeer oude religieuzen (acht paters en acht zusters; dat er ook religieuze broeders zijn is de auteur kennelijk ontgaan). De gemiddelde leeftijd van de geïnterviewden is niet te achterhalen, maar moet rond de 80 jaar liggen.

Na de analyse van de literatuur over versterving zoals kloosterlingen in die tijd (1935-1960) kregen voorgeschoteld, en de praktijk, zoals uit de interviews naar voren kwam, volgt een beschrijving van het verdwijnen van deze praktijken vanaf het midden van de jaren '50. Meestal ging dat geruisloos. Het betrof hier praktijken als zelfgeseling (in zeer gematigde vorm!), openlijk schuld belijden voor formele vergrijpen; het nachtkoor en het vasten. Deze laatste twee praktijken bestaan overigens nog, zij het in gematigde vorm (p. 178). De meeste praktijken hadden meer de vorm van een rite (het was vaak ook een gemeenschappelijk gebeuren), en geen zelfgekozen praktijk. Daarom kon men er later ook gemakkelijk afstand van nemen en er vriendelijk mee spotten. Uit de interviews komt nergens naar voren dat ze diepe wonden hebben achtergelaten. Maar dat hangt natuurlijk ook samen met de keuze van de geïnterviewden; er zijn geen ex-kloosterlingen benaderd.

In hoofdstuk 6 komt de psychologische en vooral de psychoanalytische interpretatie van deze verstervingspraktijken aan bod. De auteur is zeer voorzichtig: de onderzoeksgegevens bieden weinig bodem voor een interpretatie van zelfbestrafing, en de dynamiek van het narcisme is ook niet sterk aanwezig.

Het geheel is een zorgvuldige studie waarin de auteur zijn invoelen goed laat blijken, en zijn plezier in de interviews (zie ook stelling 9). Ik heb het boek ook als ervaringsdeskundige met veel plezier gelezen. Het geeft een goede bijdrage aan de studie van de verschuiving in de cultuur van het kloosterleven in de tweede helft van de twintigste eeuw.

Jan Sloot
Tilburg

Dekker, Gerard (2010), *Heeft de kerk zichzelf overleefd? Beschouwingen over de kerk in de moderne samenleving*, Zoetermeer: Meinema, pp. 243, ISBN 9789021142555, € 19,90;

Kennedy, James C. (2009), *Bezielende verbanden. Gedachten over religie, politiek en maatschappij in het moderne Nederland*, Amsterdam: Bert Bakker, pp. 300, ISBN 9789035132382, € 22,50;

Kennedy, James C. (2010), *Stad op een berg. De publieke rol van protestantse kerken*, Zoetermeer: Boekencentrum, pp. 187, ISBN 9789023921356, € 17,90.

Heeft Nederland een moreel en religieus réveil van node en kunnen de bestaande kerken daarvoor zorgen? Deze vraag komt aan de orde in twee boeken en één bundel, die onlangs verschenen van een socioloog en een historicus, beiden uit gereformeerde kring.

De voortgaande marginalisering van de Protestantse Kerk in Nederland vormt voor emeritus-hoogleraar godsdienstsociologie Gerard Dekker de aanleiding om de fundamentele vraag te stellen of kerken, in Nederland althans, niet hun langste tijd gehad hebben. In plaats van zich vast te klampen aan haar maatschappelijk rendement en op deze wankelende grond haar bestaan te verdedigen, dienen kerkbestuurders onder ogen te zien dat de kerk niet veel meer in de melk te brokkelen heeft en juist onder die voorwaarde breed wordt gewaardeerd.

Ook van binnenuit gezien is er alle reden om het kerkelijk instituut ernstig te relativiseren. Het gaat immers om het evangelie, niet om de kerk – een overtuiging die grondiger instemming zal vinden aan reformatorische dan aan katholieke zijde. En al het moois wat óók door die kerk wordt gedaan (zoals maatschappelijke activiteiten, morele ondersteuning en het verzorgen van rituelen) is waardevol, maar hoeft niet per se in kerkelijk georganiseerd verband te gebeuren. Na een lange *status questionis*, waarin veel eerder werk van de auteur in een vernieuwde versie terugkeert, suggereert Dekker dat er toekomst is voor een kerk, die hij liever ‘ekklesia’ noemt, als een verband van kleine gemeenschappen rond Gods Woord. De institutionele kant van de huidige kerk zou dan mogen ‘verwereldlijken’: gericht op het goede leven en open voor alle mensen van goede wil. De band met de geloofsgemeenschap mag hier losser zijn, ongeveer zoals het Leger